

**ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР УКРАЇНИ ПРО НАРОДНУ ВИШИВКУ
(за матеріалами збірника українських пісень,
упорядкованого Михайлом Стельмахом)**

Наталія Мамчур,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури,
українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Здійснено аналіз текстів народних пісень, упорядкованих М. Стельмахом. Закцентовано увагу на світоглядному уявленні українців на власну діяльність у процесі виготовлення і оздоблення вишивкою тканих виробів, а також пов'язані з цим морально-етичні норми та звичаєві канони, відображені у народній пісенній творчості.

Ключові слова: пісенний фольклор України, вишивка, Михайло Стельмах, сорочка, рушник.

Lingual and folklore analysis of folk songs texts systematized by M. Stelmakh is done. The attention is focused on the Ukrainians' philosophical attitudes to their own activities connected with woven things making and decorating them with embroidery. Moral, ethical norms and traditional canons associated with these activities and reflected in the poetics of folk songs are studied.

Key words: song folklore of Ukraine, embroidery, Mykhaylo Stelmakh.

У XIX – початку XX ст. українська традиційна народна культура стала предметом системного дослідження відомих письменників, композиторів, істориків, культурологів, а етнографія і фольклористика набули рис самостійних гуманітарних наук. У цей час публікуються ґрунтовні праці, збірки першоджерельних матеріалів П. Іванова, Б. Грінченка, І. Франка, В. Гнатюка, В. Шухевича та інших [3]. Специфікою українського культурного процесу було й те, що майже кожен письменник водночас був і фольклористом.

Збірник народних пісень, укладений М. Стельмахом, що вийшов друком у 1971 р. в рамках серії «Народні перлини», можна розглядати як наукове першоджерело для досліджень з українознавства [1]. Зокрема, для нас є цікавими питання стосовно народного світогляду українців на власну діяльність у процесі виготовлення і оздоблення вишивкою тканих виробів, а також пов'язані з цим морально-етичні норми та звичаєві канони, відображені в народній пісенній поетиці.

У таблиці № 1 представлено приклади пісенного фольклору із збірника М. Стельмаха «Народні перлини: українські народні пісні», де у поетичній формі оспівується традиційне вишивання, пов'язані з ним світоглядні уявлення етносу.

Весняночка-паняночка (1)

«... Ой весно, весно да весняночко,
 Де твоя дочка да паняночка?»
 «Десь у садочку шиє сорочку;
 Шовком та біллю да вишиває,
 Своєму милому пересилає:
 «Надівай її щонеділеньки,
 Споминай же мене щогодиноньки.
 Шовком я шила, а біллю рубила,
 Жаль мені козака, що я полюбила»
 [1, С. 23 – 24].

Купи мені, моя мати (2)

«Купи мені, моя мати,
 За три копи голку,
 За чотири золотії
 Червоного шовку.
 За п'ятого золотого
 Мальовані п'яльця,
 Хай вишию, вимережу
 Милому рукавця».
 Шовком шила, шовком шила,
 Золотом рубила
 Все для того миленького,
 Що вірно любила.
 Шовком шила, шовком шила,
 Сріблом гаптувала,
 Все для того козаченька,
 Що вірно кохала...» [1, с. 105].

Весна-красна наступає (3)

«... Вчора була суботонька,
 Сьогодні – неділя,
 Чом на тобі, чумаченьку,
 Сорочка не біла?»
 «Якби в мене, дівчинонько,
 Матуся рідненька,
 Була б в мене щонеділі
 Сорочка біленька!»
 «Піди, піди, моя мати,
 В Умань до торгу,
 Купи, купи, моя мати,
 За три копи голку.
 За другого золотого –
 Червоного шовку,

Хусточко ж моя (5)

«Хусточко ж моя
 Червоная!
 Тебе милий дав,
 Бо мене сподобав
 Коло мої криниченьки,
 Як зо мною стояв.
 Я ж по хустоньці
 Вишиваю,
 Шовком, золотом
 Мережаю,
 Дрібненькими слізеньками
 Та й обливаюсь.
 Ой я хустину вишиваю,
 З нею думкою
 Розмовляю –
 Все про того та козаченька,
 Що я кохаю:
 «Хусточко ж моя
 Вишиваная!
 Чи на те ж тебе я
 Та вишивала,
 Щоб нелюбому, та немилу
 Тепер віддавала?!
 Хусточко ж моя
 Гаптованая!
 Чи на те ж бо я
 Гаптувала,
 Щоб старому, супротивному
 Тебе чіпляла?!...» [1, С. 256 – 257].

Ой мій батько гіркий (6)

«... Ой ти, мати моя,
 Нащо ж мені жінку бить ?
 Нащо мені жінку бить,
 Як уміє все робить ?
 Як уміє все робить:
 І пошиє, і помаже,
 Без вечері спати ляже
 І нікому не розкаже!» [1, с. 272].

Де ти, калино, росла (7)

«... Жито жала із жєнцями,
 Кужіль пряла з молодцями.
 Зимою у світлонці,

<p><i>За третього рублевика – Мальовані п'яльця: Я вишию, вималюю Чумаку рукавця».</i> <i>Шовком шила, шовком шила, Золотом рубила, – Задля того чумаченька, Що вірно любила...» [1, с. 110].</i> Не хились, тополе (4) <i>«... Рушник на кілочку – Рушничок біленький, Рушничком утрися, За тесов стіл садися!...»</i> <i>[1, С. 168 – 169].</i></p>	<p><i>А літом на нивоньці...»</i> <i>[1, С. 289 – 290].</i> Ой кум до куми залицявся (8) <i>«Ой кум до куми залицявся, Посіяти конопельки обіцявся... Вибирати конопельки обіцявся... Змолотити конопельки обіцявся... Вимочити конопельки обіцявся... Витіпати конопельки обіцявся... Випрясти конопельки обіцявся... Її наткати полотна обіцявся... Її пошити сорочечку обіцявся»</i> <i>[1, С. 328 – 329].</i></p>
--	---

У наведених уривках пісенного фольклору прослідковується декілька рівнів етнографічно значимої інформації: звичаєво-господарська; родинно-побутова; спеціально-виробнича (матеріально-технічна, економічна, технологічна, мистецька); естетична, морально-етична, педагогічна, магічно-обрядова тощо. Виробничо-мистецька діяльність по виготовленню тканини і виробів з неї для українців була дуже важливою завжди, оскільки мова про це ведеться в усіх піснях – від календарно-обрядових до рекрутських і солдатських. Займались цією роботою жінки різних вікових груп, незалежно від майнового та соціального стану. Вони і сіяли льон-коноплі, і збирали їх, і прями, і ткали, і шили-вишивали. Необхідно зазначити, що в народній мові терміни «шити» і «вишивати» були, подекуди залишаючись і дотепер, лексично спорідненими.

Шили-вишивали дівчата і жінки в зимову пору року вдома, в теплу пору – на свіжому повітрі: у садочку (1), на нивоньці, у полі (7). Вишивали для себе і родинних потреб, але не тільки, очевидно, обов'язки по забезпеченню родини одягом займали левову частку життя кожної жінки-українки. Дівчина змалку до повноліття повинна була оволодіти усіма тонкощами жіночих видів рукомета, інакше вона вважалась непридатною до подружнього життя. Уміння ж шити-вишивати підносилось до еталону, до вичерпної характеристики достатності і досконалості жіночих чеснот: високого рівня розвитку, належного виховання, працелюбності і терпеливості, мистецького хисту тощо (6).

Єдиним зразком пісенного фольклору, в якому оповідається про виконання жіночої роботи чоловіком, є гумористична пісня «Ой кум до куми залицявся» (8). У цій легкій жартівливій пісні розкривається повний процес виготовлення одного з найскладніших і найважливіших виробів одягової групи – жіночої вишитої сорочки – від початку до кінця. З притаманним українцям гумором, розважністю і життєвою мудрістю наші предки закодували у пісні і передали нам у спадок алгоритм універсального аграрно-виробничого процесу.

З огляду на те, що у переважаючій більшості пісень опоетизовується виключно дівоча (рідше жіноча) вишивальна творчість, можна стверджувати,

що у такий парадоксальний спосіб, який використано в пісні «Ой кум до куми залицявся», народ прагнув зацентувати увагу дівчат на пріоритетності саме цього технологічного процесу серед усіх інших подібного виробничого спрямування, що пояснюється не лише господарсько-побутовими мотивами, але й чинниками більш високого, життєтворчого, навіть космотворчого рівня.

Українська етнопедагогіка сповідувала принципи виховання підростаючої молоді на позитивному досвіді. Мотивація, стимулювання дівчат до навчання і праці здійснювалось поетично піднесеним уславленням, суспільним вихваланням їх досягнень та успіхів. Водночас недоліки, вади засуджувались (але дуже рідко) у гумористичній формі.

Повертаючись до предметно-професійних питань у процесі виготовлення і художньої обробки тканини, необхідно зазначити, що українській громаді до предметів вишивки відносились з повагою і пошануванням. Усі етапи складного аграрно-виробничого і мистецько-технологічного процесів супроводжувалось обрядовими діями, пов'язаними з піснями, примовляннями тощо. Українці надавали подібній роботі сакрально-містичного, магічного значення. У побутовому плані наявність в хаті білих чистих рушників, носіння білої чистої сорочки, особливо у неділю, слугувало показником добробуту родини, неперервності суспільних традицій морально-етичного плану. Цим опікувались матері, жінки, сестри. Якщо у хлопця (чоловіка, козака, чумака) не було жінок, спроможних подбати про належний вигляд його вбрання, до цієї справи добровільно долучалось стороннє жіноцтво. Милосердні дівчата (до речі, не лише кохані) і прали сорочки козакам-чумакам, і шили-вишивали. Якщо ж у дівчини виникала особиста зацікавленість до хлопця, вона переборювала усі перешкоди, що стояли на заваді до втілення задуманого – не шкодувала ні коштів, ні сил, ні часу, щоб вишити в подарунок коханому сорочку чи хустинку (2, 3).

У піснях знаходимо відомості про усі суспільно значимі вироби одягової та інтер'єрної груп ужиткового, декоративного, обрядового призначення – це рушники, намітки (перемітай), хустини (хусточки), чоловічі і жіночі сорочки тощо. Для виготовлення цих виробів, окрім уже згаданих лляних і конопляних, використовувались і шовкові тканини: для сорочок (2, 3) та для хустинок (4). При цьому, окрім білих і небілених, побутували тканини червоного кольору (2, 3, 4). Вишивання виконувалось шовком (1, 2, 3, 4), «золотом» (2, 3, 5, 8), «сріблом» (2), біллю (1) – спеціально обробленими лляними або конопляними, небіленими або відбіленими нитками. З робочих інструментів і приладь у піснях згадуються лише голка і «мальовані п'яльця», що свідчить про індивідуально-родинний характер виконання вишивальних робіт.

Українські дівчата володіли багатьма вишивальними техніками, що характерно для української нації. У народних піснях поетизуються, звичайно, найвишуканіші і найскладніші, такі як гаптування (2, 5), мережання (2, 5), шиття-малювання (3) тощо. Традиційним було в декоруванні одного виробу поєднання декількох вишивальних технік, що свідчить про високу майстерність дівчат. Реальність подібного феномену підтверджується оповіданням про

вишивання у теперішньому (1, 5), та у минулому (2, 3) часі. Тобто подібне вишивання не просто бажаний, омріяний проект, але цілком завершена, здійснена справа.

Стосовно орнаментики вишиваних виробів у пісенному фольклорі прямих вказівок не знаходимо. Але, зважаючи на художньо-мистецькі особливості перерахованих вище вишивальних стібів, можна зробити деякі висновки і про це явище вишивального мистецтва. Так, гаптуванням називається вишивка «золотом» і «сріблом» спеціальними розшивками контура і площини малюнка. Вишивка може бути як вільною, по малюнку, так і рахунковою. Мережання – вишивання прозорими рахунковими швами по розрідженій структурі полотна. Техніки переважно рахункові, але можуть бути і вільними. «Шиття-малювання» може означати або вільну гладь по малюнку, або метафоричне порівняння вишивання з малюванням за допомогою голки і нитки. Враховуючи це, можна стверджувати, що у вишиванні виробів українські дівчата використовували і орнаментальні композиції геометричного орнаменту, і рослинно-флористичні, і, очевидно, їх комбінації, поєднання.

Стосовно способів використання – обігу ткано-шитих виробів з пісень дізнаємося, що дівчина дарує власноруч вишиту сорочку милому хлопцю-козаку, щоб він одягав цю сорочку щонеділеньки і згадував дівчину щогодиноньки (1, 2, 3). Хлопець дарує уподобаній дівчині ткану хустину, а вона її оздоблює вишивкою, щоб потім віддарувати хлопцеві на знак омріяних заручин (5). При цьому вона бідкається, аби (очевидно за наполяганням рідні) вишиту хустину не довелось віддавати нелюбому. Чистий білий рушничок висить у хаті на кілочку в очікуванні бажаного, дорогого гостя: щоб той утерся після вмивання перед тим, як сісти за гостинний стіл (4). Білою переміткою завивають наречену на весіллі, знімаючи з неї дівочі головні прикраси (віночок, стрічки-позліточки тощо), тобто переводять дівчину у новий соціальний статус – статус заміжньої жінки, молодиці (8). Як бачимо, вишивкарство тріумфує у стосунках між дівчиною і парубком, виступає невід'ємним атрибутом весільної і родинної обрядовості.

Таким чином, зразки пісенного фольклору, проаналізовані зі збірника, М. Стельмаха «Народні перлини: українські народні пісні», акцентують увагу на значимих аспектах, пов'язаних з виробничими і суспільно-побутовими канонами українців у процесі виготовлення і оздоблення вишивкою різних виробів.

Література

1. Народні перлини: українські народні пісні / Упоряд. Михайло Стельмах. – К. : Дніпро, 1971. – 298 с. : іл.
2. Українські народні пісні в записах Гната Танцюри. / Упоряд. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К. : Асоціація етнологів, 2001. – 543 с.
3. Українська фольклористика : проблеми методології : монографія / Микола Дмитренко. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2014. – 364.